

TASVIRIY SAN'AT ASARLARINI ISHLASH JARAYONIDA KOMPOZITSIYANING XUSUSIYATLARI

Karimov O.M.

FarDU Tasviriy san'at kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: yaxlitlik, uyg'unlik, asimmetriya, simmetriya, muvozanat, umumiylik, plastik, ritmik, element.

Ключевые слова: целостность, гармония, асимметрия, симметрия, равновесие, общность, пластика, ритмика, стихия.

Key words: integrity, harmony, asymmetry, symmetry, balance, generality, plastic, rhythmic, element.

Kirish. Kompozitsiya (lat. compositio, qo'shilish, kombinatsiya) – badiiy ijodning asosiy toifalaridan biri. Eng umumiy ma'noda – “eng murakkab va mukammal tuzilish turi: badiiy-majoziy”. Rasm, rang, chiziq, hajm, bo'shliqdan farqli o'laroq, bu badiiy shaklning tarkibiy qismlaridan biri emas, balki barcha elementlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan badiiy-majoziy, mazmunli va rasmiy yaxlitlikdir. Ba'zan badiiy kompozitsiya ruh va tanani organik ravishda birlashtirgan tirik organizm bilan taqqoslanadi. Soddalashtirilgan ta'rifda: “san'at turining o'ziga xos xususiyatlari, asarning mazmuni, maqsadi va rassomning niyati tufayli badiiy asarning qurilishi”. Biroq, oxirgi ta'rifda, birinchidan, san'atning barcha turlari uchun umumiy bo'lgan kompozitsion qonuniyatlarning ahamiyati va nafaqat tasviriy, xususan musiqa, she'riyatda, ikkinchidan, “qurilish” tushunchasi, aksincha, ma'nosi kompozitsiyadan farq qiladigan tuzilishga, masalan, arxitekturada. Shunday qilib, me'moriy kompozitsiya – bu qurilish konstruktsiyasini badiiy-majoziy qayta ko'rib chiqish natijasida yuzaga keladigan elementlarning mazmunli va rasmiy yaxlitligi. Rassomchilikda “kompozitsiya bu rasmning mavjudligi shakli-organik yaxlitlik, semantik birlik sifatida” tushuniladi[5].

Kompozitsiya inson ijodining barcha turlarida, hususan rassomchilik, grafika, haykaltaroshlik, adabiyot yo'nalishi, kino, teatr, musiqa, me'morchilik, dizayn va dizaynerlik san'atiga xos sanoat buyumlarini yaratishda keng qo'llaniladi. Ijodkor yaratgan asarining muvaffaqiyati uning kompozitsiyasi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham o'z asarlarida kompozitsiya jihatidan yaxshi natijalarga

erishgan ijodkorni, hoh u rassom, hoh me'mor bo'lsin, o'z sohasining kompozitori deb atashgan. Ushbu fan ijodiy yo'nalishdagi barcha mutaxassislar uchun juda muhim o'rin tutadi. Bunga turli misollarni keltirib o'tish mumkin.

Badiiy kompozitsiya bu ajralmas va ifodali asar yaratish uchun san'atdagi turli elementlarni (masalan, rasm, musiqa, adabiyot, fotografiya) tashkil etish. Kompozitsiya san'at asari qanday qabul qilinishi va tushunilishida muhim rol o'ynaydi. Turli xil san'at turlarida kompozitsiyaning ba'zi asosiy jihatlari:

Rasm: Muvozanat va muvozanat: vizual elementlarni (ranglar, shakllar, chiziqlar) qiyshiq bo'lmagan tarzda taqsimlash.

Asosiy diqqat: Kontrast va o'lcham kabi kompozitsion texnikalar yordamida asosiy ob'ekt yoki Markaziy g'oyani ta'kidlash.

Musiqa: Tuzilishi: musiqiy elementlarni (ohang, ritm, uyg'unlik) ma'lum bir ketma-ketlikda, odatda kirish, rivojlanish va tugatish bilan tashkil etish.

Dinamika: Tuyg'ularni etkazish va tinglovchining e'tiborini boshqarish uchun ovoz balandligi va intonatsiyadan foydalanish.

Adabiyot: Tuzilishi va syujeti: syujet elementlarini taqsimlash va muallifning maqsadlariga erishish uchun adabiy elementlarni (belgilar, sahnalar, dialoglar) tashkil etish.

Ritm va temp: Asarning ma'lum bir ritmi va tempini yaratish uchun turli xil yozish uslublaridan foydalanish.

Fotosurat: Kesish: kerakli vizual effekt yaratish uchun rasm maydonini tanlash.

Chiziqlar va shakllar: tomoshabin nigohini yo'naltirish va qiziqarli kompozitsiyalar yaratish uchun chiziqlar va shakllardan foydalanish.

Sahna san'ati (teatr, kino): Kosmosni taqsimlash: muhim elementlarni ta'kidlash uchun sahnada yoki ramkada bo'sh joyni tashkil qilish.

Yorug'lik va soyadan foydalanish: atmosferani yaratish va yorug'lik yordamida tafsilotlarni ta'kidlash.

Badiiy kompozitsiya – bu rassomlar tomoshabin e'tiborini yo'naltirish va o'z g'oyalari va his-tuyg'ularini samarali etkazish uchun foydalanadigan vositadir.

- Metr-ritm;
- Simmetriya-assimetriya;
- Kontrast-Nuance;
- Konsonans-dissonans;
- Kattalikk-masshtablash;
- Miqdorlarning nisbati-nisbatlar;
- O'xshashlik-farq [2].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Kompozitsiya maqsadlar rang-barangligi, ko'p qirraliligi, shahsiy xis-tuyg'ularning tug'yonini anglatganligi uchun ham yagona yo'riqqa bo'y-sunmaydi va shu tomoni bilan boshqa fanlar uslubiyatidan mutloq farq qiladi. Kompozitsiya yaratish jarayoni ichki dunyosi bilan bog'liq bo'lib, shahsiy ish usuli, musavvir hissiyoti, tafakkuri olamiga kirishi dastlab bir qadar qiyin bo'lsada, bu boradagi tajribalarga suyangan holda kompozitsiya

sirlarini ochish imkonini beradigan muammolarni birma-bir ko‘rib chiqish, tasvirlangan har qanday murakkab munosabatlarga aql ko‘zi bilan qarab yondashish, ta’surotlarni va suratda aks etgan timsollarga bog‘liq fikrlarni mustaxkamlab, ularni tartibga solishga, sirli qirralarini ochishga yordam beradi. Kompozitsiyaning yo‘nalishlarda turlicha yondoshiladi.

Masalan rangtasvirda kompozitsiya bu uyg‘un va ifodali tasvirni yaratish uchun matodagi turli xil vizual elementlarni tashkil etish demakdir. Rassomlar tomoshabin e’tiborini jalb qilish, muvozanatni yaratish va o‘z g‘oyalarni etkazish uchun turli xil kompozitsion usullardan foydalanadilar. Rasmda kompozitsiyaning bir nechta asosiy jihatlari mavjud:

Balans: tuvaldagi elementlar vizual buzilish bo‘lmasligi uchun taqsimlanishi kerak. Rassom ob‘ektlar, ranglar va shakllarni qanday joylashtirganiga qarab muvozanat nosimmetrik yoki assimetrik bo‘lishi mumkin.

Asosiy diqqat (urg‘u): tomoshabinning e’tiborini tortadigan ma’lum bir element yoki maydon. Bu fonda ajralib turadigan asosiy ob‘ekt, maxsus rang yoki tafsilot bo‘lishi mumkin.

Ritm va takrorlash: ishda ritm va birlikni yaratish uchun takrorlanadigan elementlardan (ranglar, shakllar, chiziqlar) foydalanish. Bunga takrorlanadigan motivlar yoki naqshlar ham kirishi mumkin.

Masshtab va nisbatlar: tuvaldagi ob‘ektlarning o‘lchamlari va nisbatlarini aniqlash. Bu chuqurlik va istiqbolni yaratish uchun muhimdir.

Chiziqlar va yo‘nalish: tomoshabinning nigohini yo‘naltirish uchun chiziqlardan foydalanish. Gorizontaal chiziqlar xotirjamlik, vertikal chiziqlar kuch va diagonal chiziqlar dinamikani yaratishi mumkin.

Rang uyg‘unligi: uyg‘unlik va hissiy ta’sirga erishish uchun ranglarning kombinatsiyasi. Masalan, qarama-qarshi ranglar diqqatni jalb qilishi mumkin, o‘xshash ranglar esa xotirjamlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Nuqtai nazar: ob‘ektlarning rassomning nuqtai nazariga nisbatan qanday joylashtirilishini aniqlash. Bu tomoshabinning asar bilan qanday munosabatda bo‘lishiga ta’sir qiladi[3].

Rassomlar ma’lum bir effektga erishish yoki o‘z asarlarida ma’lum bir kayfiyatni etkazish uchun ushbu kompozitsion texnikadan turli xil kombinatsiyalarda foydalanishlari mumkin.

Kompozitsiyani ta’riflashda ya’ni bir ajoyib ibora bor. Bu ham bo‘lsa, umumiylik, yaxlitlik, asosni tanlab olish, markazni aniqlashdir. Shuning o‘zi ham kompozitsiya azaldan san’at asarining asosiy siri ekanini ko‘rsatib beradi. Kompozitsiya tuzilishiga ko‘ra obyektiv qonunlarga asoslangandir. Badiiy asar kompozitsiyasi o‘z ichiga asar mazmunini, ijodiy jarayon mashaqqatini qamrab oladi, badiiy obrazni yuzaga chiqaradi va uni boshqa vositalar yordamida yaqqol ko‘rsatib beradi. Bu obraz orqali asarning yaxlit ko‘rinishiga obyektiv qonunlar asosida estetik va badiiy baho beradi[1]. Shuning uchun ham bu jarayon, ya’ni kompozitsiya tuzilishi yangi shakllar majmuasi bo‘lib, bizga ko‘plab tafakkur

qirralarini havola etgan holda namoyon bo‘laveradi. Ijodkor uslubi, uning ichki dunyosi, shaxsiy kechinmalari, estetik talab, badiiy ifoda, milliylik zamirida kompozitsiya orqali o‘z talqinini topadi, hamda fikrlarning isboti sifatida namoyon bo‘ladi va uning baholanishi bilan yakun topadi.

Natijalar va muhokama. San‘atning har qanday sohasida kompozitsion tuzilishsiz, uning barcha qism va komponentlarini uyg‘unlashtirmasdan turib, badiiy asar yaratish mumkin bo‘lmaydi. Kompozitsiya forma va mazmuni yaxlitlikda ifodalashning muhim vositasidir.

Kompozitsiya deganda biz ma‘lum bir ifodaga ega tuzilmasini yaxlitlikda, maqsadli qurish, qaysiki qismlari joylashuvi va o‘zaro mutanosiblikda, bog‘liqlikda bo‘lishini va umumlashtirilgan fikr va mazmunga ega ekanligini tushunamiz. Shuningdek tugallangan badiiy asarni, masalan, rangtasvir asarini kartina deb, musiqa asari, yaxlit g‘oya atrofida o‘zaro bog‘langan balet spektaklining nomerlarini, metal eritmalarini tarkibini, duxilar va hokazolarni kompozitsiya deyishadi. Shuningdek badiiy asarni tuzish qonuniyatlarini o‘qitadigan fanni ham kompozitsiya fani deyiladi. Jismlarning tartibsiz, uyib tashlangan holatdagi ko‘rinishini kompozitsiya deb bo‘lmaydi. Shuningdek mazmunida bir xillik, bir ma‘noli, elementarlikning mavjudligini ham kompozitsiya deb bo‘lmaydi[2]. Kompozitsiya har qanday yaxlitlikdagi tuzilmada (struktura), yohud sanat asari bo‘lsin, ilmiy ish, information habar yoki tabiat yaratgan organizmda ham mavjud bo‘lishi kerak. Kompozitsiya buyumlar dunyosi formalarini, ijtimoiy mahsulotlar, mashinalar, me‘moriy va dizayn ob‘yektlarni yaratishda ham zarur vositadir.

Kompozitsion yondashuv qismlarning mantiqiy va chiroyli joylashuvini ta‘minlaydi hamda formaga yaqqollik, chiroy baxsh etuvchi va mazmunini ravshanlashtiruvchi yaxlitlik yuzaga keladi.

Tuzilish va go‘zallik mantiqi, qismlarning yaxlitlik va mutanosiblikdagi uyg‘unligi, yuqorida qayd qilinganidek insonning yaratuvchanligiga bog‘liq. Kompozitsiya alomatlarini biz tabiat formalarida, o‘simliklarning tuzilishlarida, mavjudodlar organizmlarida, koinotning tuzilishida va hokazolarda ko‘rishimiz mumkin. San‘at asarini, demak, uyg‘unlikni yarata turib, uning ikki zaruriy shartini bajarish kerak: birinchisi – muvozanat, ikkinchisi umumiylik va bir-biriga bo‘ysunishlik. Kompozitsiyaning asosiy qonunlari shundan iborat.

Kompozitsion muvozanatga to‘xtaladigan bo‘lsak, bu kompozitsiyaning shunday xolatiki, unda uning hamma elementlari o‘zaro muvozanatlashtiriladi. Lekin bu tushunchani o‘lchovlarning oddiy tengligi bilan adashtirmaslik kerak. Muvozanat kompozitsiya asosiy massasi joylashuviga, kompozitsion markazni tashkil qilishiga, kompozitsiyaning plastic va ritmik qurilishiga, uning proporsional bo‘linishiga, alohida bo‘laklarning o‘zaro va umumiy rang, tonal va faktura munosabatlariga bog‘liq.

Muvozanat simmetrik va asimmetrik kompozitsiyalarda turlicha namoyon bo‘ladi. Simmetriya o‘zicha muvozanatlashtirish kafolati bo‘la olmaydi.

Simmetrik element va tekslikning miqdoriy nomuvofiqligi (yoki qismlar va bir butunning disproporsiyasi) ko‘rinishdan muvozanatlashmagan bo‘lib ko‘rinadi. Simmetrik kompozitsiyani muvozanatlashtirish asimmetrik kompozitsiyani muvozanatlashtirishdan birmuncha oson va bunda ancha oddiy vositalar bilan erishiladi, chunki simmetriya kompozitsion muvozanat uchun zamin yaratadi.

Yaxshi topilgan simmetrik kompozitsiya, uning tuzilish murakkabligiga bog‘liq bo‘lmay, oson va tez idrok qilinadi. Asimmetrik kompozitsiya ko‘pincha uzoq vaqt o‘ylashni talab qiladi va asta sekin namoyon bo‘ladi. Lekin simmetrik kompozitsiyani ifodalibroq deb tasdiqlash noto‘g‘ri. San‘at tarixi tasdiqlaydiki, garmoniya qonunlari bo‘yicha asimmetrik qurilgan kompozitsiyalar, simmetrik kompozitsiyalardan badiiy qiymati jihatidan qolishmaydi. Ikkinchi shartga, yani umumiylik va bir biriga bo‘ysunishlik, bu kompozitsiyada turli qismlarning bitta yaxlitlikka birlashishidir.

Xulosa. Kompozitsion markazni tashkil qilishda tekislikni vizual idrok qilish qonunlarini inobatga olish kerak. Odatda u tekislikning faol, markaziy qismida joylashadi. Geometrik markazga nisbatan surish, ko‘pincha asarda badii o‘braz va mavzuni ochishda katta ichki keskinlik va plastik ifodaviylikni beradi. Tekislik chetlari, biz buni istaymizmi yoki yo‘qmi, hoshiya, markazda chuqurlik, fazoni hosil qiladi va butun tekislik qizg‘ish ritmik bo‘lib qurilishi kerak.

Shunday qilib, xulosa qilish mumkinki, kompozitsiyaning vosita va qonunlardan birortasi ham alohida holda uyg‘unlashgan asarni yaratmaydi. Chunki ularning hammasi o‘zaro bir biriga bog‘liq, bo‘ysunuvchan va muvofiqlashgan bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Abduraxmonov G‘.M. Kompozitsiya asoslari. Toshkent, 2018.
2. Jabborov E. Kompozitsiya. Qarshi, 2019.
3. Muhammadiyev. E. Rangshunoslik. – Samarqand, 2002.
4. Юнусалиев М., Мадаминов Н., & Мамуров, А. Методика работы над рисованием натюрмор-та. Research Focus, 1(2), 2022). – С. 326-332.
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

РЕЗЮМЕ

Maqolada oliy ta‘lim tizimida tasviriy san‘atni o‘qitishda kompozitsiya asoslari, qonunlari va vositalaridan foydalangan holda, yaratilajak badiiy asarlarning shaklini va mazmunini topa bilish haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается умение находить форму и содержание создаваемых художественных произведений с использованием принципов, законов и средств композиции при обучении изобразительному искусству в системе высшего образования.

SUMMARY

The article discusses the ability to find the form and content of artistic works to be created using the principles, laws and tools of composition in the teaching of visual arts in the higher education system.